

- Вольнь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, этнографическом, археологическом и других отношениях. – Почаев, 1899; Братчиков А. материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. – Вып. 2. – Житомир: Изд. Волынского губернского статистического комитета, 1869; Лазаревский А. Описание Старой малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – К., 1888. – Т. 1.
2. Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – Т. VII. – СПб.: Типография акционерного общества Брокгауз-Ефрон, 1892.
3. А. Воронин. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. – К., 1869. – Ч. 1. – 140 с.
4. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. – К.: Політвидав УРСР, 1954; Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861р.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962; Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. – Ч. 1. Ремесло і мануфактура. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.
5. Прищепина О. П. Міста Волині другої половини XIX – початку XX ст.: Дис. канд. іст. наук. – К., 2003.
6. В. Семенов-Тянь-Шанський. Город и деревня в Европейской России. – СПб., 1910.
7. Тхор В. І. Містечка Волині в умовах занепаду феодальної Речі Посполитої // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993.
8. Карліна О. М. «Містечко»: зовнішній вигляд на прикладі містечок Волинської губернії в першій половині XIX ст. / Науковий вісник ВДУ. – Луцьк, 1996.
9. История Польши в 3-х т. / Под ред. Миллера И. С. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1954. – Т. 1.
10. Руссов С. М. Волыньские записки. – СПб., 1809.
11. Центральний архів Міністерства оборони РФ. – Ф. ВУА. – Спр. 18653. – ч. 1-3.
12. Державний архів Житомирської області. (далі – ДАЖО). – Ф. 263. Волинський губернський землемір. – Оп. 1. – Спр. 1609.
13. Военно-статистическое обозрение Российской империи, изданное по Высочайшему повелению при 1-м Департаменте Генштаба. Волынская губерния. Т. 10. – СПб.: Изд-во Генерального штаба, 1850.
14. Центральний Державний Історичний архів в М. Києві. (далі – ЦДА в м. Києві). Ф. 442. – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. – Оп. 1. Спр. 10412.
15. Ткачук П. Д. Полонне – давньосхідні старослов'янські ворота Волині // Минуле і сучасне Волині. – Луцьк, 1994.
16. Stecki T. I. Z boru i stery. Obrazy i pamiatki. – Krakow, 1898.
17. Stecki T. I. Wjlyn pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym: W 2 t. – Lwyw: Zakt. nar. Im. Ossolimskich, 1864. – Т. 1.
18. Andrzejowski A. Ramoty starego Dietinka. – Wilno, 1914. – Т. 1.
19. ДАЖО. – Ф. 263. – Волинський губернський землемір. – Оп. 1. – Спр. 1847.
20. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. – Віннітег: Накладом Товариства "Волинь". – Т. 1. – 1984.
21. Островська Т. А., Павлюк В. В. Шепетівка в польській історичній літературі // Минуле і сучасне Волині. – Луцьк, 1994.
22. Annopol // Stowik Geograficzny Krylestwa Polskiego innych Krajyh slowianskich: W 15 t. – Warszawa (Nakt. Smlmierskiegos Wt. Wfleuskiegj, 1880. – Т. 1.
23. Chtopicki E. Trojanuw. – 1881. – Т. 12.
24. Комаренко Т. О. Волинь у торгових зв'язках України і Росії у першій половині XIX ст. // Іст.-географ. дослідження на Україні. – К., 1992.
25. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. – Ч. I. – К., 1887.
26. О. Б. Беренштейн. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. / За матеріалами Правобережної України. – Дис. канд. іст. наук. – К., 1995.
27. Ричков П. А. Ринкові площі міст Волині XV-XIX століть. Архітектурно-планувальні вирішення // Тези республіканської конференції по «Атласу історії культури Волинської області» – Луцьк, 1991.
28. Dunin-Karwicki I. Przejazdkipr Wołyniu. Obrazkiz przesztońci iterainiejszoiei. – Lwyw, 1893. – Т. 1.
29. Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період) / В. Г. Заболотний, М. П. Цапченко, С. В. Безсонов та ін. / під ред. В. Г. Заболотного. – К.: Держвидав літератури з будівництва та архітектури УРСР, 1957.
30. Волыньские губернские ведомости, 1840. Субота, № 22. – шюня 1-го дня.
31. Карліна О. Документи «Архіву Радзівілів» як джерела з історії Волині XVIII-XIX ст. // Освячення історії: Збірник наукових праць. – Острозько-Нью-Йорк, 1999.
32. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. – Ч. 1. Ремесло і мануфактура. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.
33. Державний архів Волинської області. – Ф. 480. Ковельський повітовий страпчий. – Оп. 1. – Спр. 71а.

С. П. Тараненко

ПОЖЕЖНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЙОГО РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Організація пожежної справи, а разом із тим і стан пожежної безпеки населених пунктів, промислових об'єктів та закладів освіти і культури значною мірою залежать від нормативно-правової бази, що створюється державою для врегулювання питань в галузі пожежної охорони. Законодавче забезпечення організації пожежної справи в Україні було закладене ще у XVI ст., але остаточно його структура сформувалася лише на середину XIX ст.

Слід відзначити, що історичний аспект вищевказаної проблематики ще не знайшов достатнього висвітлення в українській історіографії. Серед останніх досліджень, які деякою мірою окреслюють проблематику статті, варто виділити дисертаційні роботи С. Г. Аксьонова та І. Є. Романова [1; 2]. Хоча зазначені дослідження ґрунтуються на матеріалах російських губерній, однак розкривають загальні аспекти правової діяльності російського уряду в пореформений період у галузі пожежної безпеки. Частково стосуються тематики статті публікації, що з'явилися на шпальтах часопису Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації "Пожарное дело". Зокрема, досить цікавий та цінний для дослідника матеріал з аналізу сучасної ситуації з підпалами в Росії та перспектив подолання негативної ситуації щодо їх зростання містять статті О. Трофімова та М. Максимова [3]. Певний інтерес для дослідника мають наукові публікації А. Томіленка, проте автор аналізує в основному питання кримінального та адміністративного законодавства в галузі пожежної безпеки, а отже, весь спектр проблем щодо організації та функціонування пожежної справи в Південній Україні, а нормативно-правова діяльність органів

місцевого самоврядування краю залишається поза увагою науковця [4; 5].

Серед недостатньо досліджених питань цієї проблематики слід відзначити проблему правового забезпечення діяльності добровільних пожежних організацій, питання залучення селянства до гасіння лісових пожеж та пожеж у поселеннях, дослідження законотворчої діяльності уряду в галузі пожежної безпеки на початку XX ст. тощо.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення попередніх дослідників, а також враховуючи недостатній ступінь розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, автор на основі вивчення значної кількості першоджерел, документальних відомостей ставить перед собою мету дослідити розвиток пожежного законодавства та його регіональну специфіку в Південній Україні.

Економічний розвиток держави при катастрофічному стані пожежної безпеки населених пунктів та промислових об'єктів в імперії у XIX ст. викликав нагальну необхідність кардинальних змін у галузі пожежної охорони. Значним кроком на цьому шляху стало створення професійних пожежних команд, які замінили неефективну систему гасіння пожеж засновану на натуральній пожежній повинності обивателів [6, 10]. На початку своєї діяльності професійна пожежна охорона України зіткнулася із занедбаним станом у галузі протипожежного законодавства. Нормативні документи досить часто дублювалися, зберігаючи в своїх застереженнях старі форми організації гасіння пожеж. Отже, створення ефективної системи протипожежного захисту вимагало насамперед впорядкування протипожежного законодавства.

Значним кроком у цьому напрямі стало видання урядом у 1832 р. Будівельного та Пожежного статутів, які увібрали в себе всі законодавчі акти в галузі пожежної безпеки, що існували в Росії на початок XIX ст. Будівельний статут став першим в імперії кодексом нормативних документів, який узагальнив накопичений за попередні десятиліття досвід у галузі будівництва та проектування. Він регламентував будівництво в міських та сільських населених пунктах, спорудження промислових об'єктів, публічних будівель, закладів освіти та культури тощо. У ньому знайшли відображення й деякі заходи щодо пожежної безпеки будівель та протипожежного розпланування поселень. Остаточний варіант статуту був сформований, доповнений та опублікований у 1857 р. [7, 1 – 172].

Цим документом регламентувалося будівництво дерев'яних споруд, улаштування опалювальних пристроїв, протипожежне розміщення дворів, лазень, сушильних приміщень, промислових об'єктів тощо [7, 103]. Безперечно, “Будівельний статут” мав суттєве значення в здійсненні протипожежних заходів у населених пунктах Південної України. Проте вони були висвітлені у ньому далеко не повно, окрім цього, їх можна було обходити при будівництві. На це, зокрема, мала значний вплив приватна власність на землю та будівлі. Часто місцева влада не могла розширити вулицю, якщо власники землі не погоджувалися її продати.

З іншого боку, за хабарі поліцейській владі підприємства іноді будували на близькій відстані від житлових помешкань, та й самі будинки споруджували без належних протипожежних розривів. На нашу думку, вимоги та рекомендації Статуту не вирішували основних питань будівництва і розпланування населених пунктів та промислових підприємств. Недостатньо була розроблена нормативна частина та питання щодо евакуації людей у разі виникнення пожежі.

Значною мірою на поширення кількості пожеж впливало незнання населенням правил поведінки з вогнем. Саме це питання, а також попереджувальні протипожежні заходи містилися в Пожежному статуті. Цим документом обумовлювалися заходи щодо попередження пожеж в містах і селах, на промислових об'єктах, кораблях тощо. Статут регламентував організацію гасіння пожеж та передбачав покарання за невиконання протипожежних правил та заподіяння пожежі. Регламентувалася очистка від сажі димоходів для казенних та приватних будівель. Статут також містив заборони: розводити вогонь на подвір'ях та вулицях; ходити із запаленою свічкою на горищі, в коморі чи сіннику; зберігати на печах або біля них льон, сіно, смолу, інші легкозаймісті матеріали [8, 1 – 30].

Ведення слідства для виявлення причин пожежі Статут покладав на місцеву поліцію, яка повинна була сповіщати про пожежу губернській владі. У сільських населених пунктах місцеві старшини мали сповіщати про пожежу волосне начальство. Слід відмітити, що викладені у Пожежному статуті попереджувальні заходи носили, головним чином, режимний характер і в деяких випадках подавалися в загальному вигляді без чітких норм. Іншим недоліком Статуту був виклад застарілих і малоефективних заходів щодо гасіння пожеж. Як і у випадку з Будівельним статутом, правила Пожежного статуту часто-густо не виконувалися [9, 173 зв.].

Отже, викладені у статутах правила вимагали удосконалення, приведення їх до потреб часу та подальшого законотворчого розвитку. Загалом же еволюція законодавства в галузі пожежної справи проходила за такими напрямками: формування будівельних протипожежних норм; правове забезпечення організації пожежної справи в населених пунктах; організація застережних протипожежних заходів на підприємствах, залізницях, закладах освіти та культури; законодавча підтримка функціонуванню професійної та добровільної пожежної охорони; розвиток страхування та допомога постраждалим від пожеж; адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення правил пожежної безпеки і підпали.

Детальний аналіз усіх напрямів законодавства в галузі пожежної безпеки дає можливість дослідити роль держави та органів місцевої влади у протипожежному забезпеченні населених пунктів, промислових об'єктів та закладів освіти і культури на Південній Україні. 8 червня 1867 р. виходить циркуляр міністра внутрішніх справ про благоустрій міст і сіл, який фактично дублював вже існуючі правила. На

основі цього розпорядження місцевими губернаторами були видані власні настанови.

У 1878 р. уряд опублікував “Тимчасові правила про заходи обережності від пожеж в поселеннях”. Проте намічені заходи повною мірою здійснені не були, оскільки Сенат визнав неможливим позбавити власності господарів присадибних ділянок, щоб виконати вимоги Будівельного статуту. Будівлі в селах Південної України, навпаки, стали більш щільними. Розміри селянських ділянок в результаті їхнього поділу серед нащадків у пореформені десятиліття зменшилися до критичного показника. У 1914 р. із 9,5 млн. жителів українських сіл 6 млн. були нащадками кріпаків. Вони жили на тих самих 4 млн. десятинах землі, що у 1860-х рр. належали вдвічі меншому числу їхніх предків [10, 59]. Тому в багатьох поселеннях помешкання розміщувалися майже впритул одне до одного.

Окрім обов'язку щодо ліквідації пожеж у поселеннях, влада вимагала від селян участі у гасінні пожеж в лісових масивах. Основним законодавчим актом, що регламентував участь селян в ліквідації лісових пожеж у пореформеній період, був Лісовий статут, опублікований у 1876 р. У випадку пожежі селяни були зобов'язані з'являтися на її гасіння, якщо їх поселення розміщувалося на відстані до 10 верств від лісового масиву, а в місцевостях рідко заселених – до 25 верств [11, 113 – 114]. Однак на практиці селяни всіляко ухилялися від виконання цього обов'язку і всі намагання місцевої влади Таврійської губернії вирішити цю проблему не досягли успіху. Лише змінивши сам принцип участі селян у ліквідації лісових пожеж, уряд отримав на початку ХХ ст. певні позитивні зрушення.

Мова йшла про встановлення оплати праці селян за участь у гасінні пожеж, яка надавалася лише тим селянам, що призивалися на ліквідацію пожеж з поселень, які знаходилися від місця загоряння на відстані від 15 до 25 верств. Це питання було остаточно врегульоване ст. 618 “Лісового статуту” 1908 р., в якій передбачалося встановити всім особам, які брали участь в гасінні пожеж в казенних та приватних лісах незалежно від відстані, з якої вони прибули, винагороду [12, 5]. У відповідності з законом, місцевою губернської владою встановлювалися власні тарифи на оплату участі селян у ліквідації лісових пожеж. Типовою для губерній Південної України є постанова № 98 від 17 вересня 1903 р. Таврійської губернської управи у справах земського господарства “Про встановлення такси за гасіння лісових пожеж” [13, 109]. Таким чином, певне вирішення проблеми гасіння лісових пожеж стало можливим лише після того, як у селян з'явилася матеріальна зацікавленість щодо участі у цій справі.

Поряд із законотворчою діяльністю центральної влади в галузі пожежної безпеки, вирішення цих проблем на місцевому рівні покладалося на губернаторів та земства [14, 2 зв.]. Наприклад, 8 квітня 1887 р. катеринославським губернатором були прийняті правила “Про зведення споруд у поселеннях Катеринославської губернії” [14, 3]. Наступним його розпорядженням, спрямованим на забезпечення пожежної безпеки в населених пунктах губернії, був

наказ “Про обладнання покрівель та димових труб” від 3 жовтня 1889 р. Цим наказом заборонялося крити дахи нових будівель солом'яним покриттям, влаштувати дерев'яні димоходи тощо. Аналогічні постанови видавалися й в інших губерніях Південної України.

На відміну від сільської місцевості, розвиток пожежної справи в містах був цілеспрямованішим і мав кращі наслідки. До 1870-х рр. міські органи влади Південної України фактично не могли впливати на стан пожежної безпеки міст, оскільки не мали достатніх повноважень. Участь місцевої влади в цій справі зводилася лише до фінансування пожежних підрозділів або пожежних обозів [8, 68]. Із введенням “Городового положення” від 16 червня 1870 р., вирішення проблем щодо створення та функціонування пожежних частин покладалося на міські управи. Думам було надано право видання обов'язкових постанов про типопожежного характеру та на міські кошти, згідно ст. 139, віднесено утримання пожежних команд [15, 121]. Однак ніяких чітко визначених і обов'язкових вказівок щодо організації боротьби з пожежами в містах управи так і не отримали.

Активна діяльність органів міського самоврядування щодо правового забезпечення пожежної охорони населених пунктів припадає на початок 80-х рр. ХІХ ст., оскільки вищевказане Положення було поширене на міста Південної України лише у другій половині 70-х рр. Протипожежні постанови міст, які у більшості випадків копіювали статті Будівельного та Пожежного статутів, мало враховували місцеві особливості.

Так, 17 вересня 1880 р. виходить обов'язкова постанова міського самоврядування Херсону за № 37 “Про заходи обережності проти пожеж”. Вона рекомендувала власникам будинків та їх двірникам якомога частіше проводити огляд горищ та інших приміщень. Заборонялося тримати на горищах легкозаймисті матеріали. У 1880 р. були опубліковані обов'язкові правила “Про заходи обережності від пожеж” Одеської міської думи та аналогічна постанова катеринославського міського самоврядування. Таким чином, органи місцевого самоврядування намагалися вирішити питання щодо протипожежного забезпечення вогнебезпечних об'єктів. Проте якщо у випадку підприємств контроль за виконанням вимог протипожежного законодавства і був можливим, то у відношенні до помешкань обивателів ця справа фактично не вирішувалася [16, 34].

У другій половині ХІХ ст. в Україні значно зросли темпи розвитку промисловості. Збільшилася кількість підприємств, швидко зростали великі міста – центри економічного, політичного та культурного життя, разом із цим ускладнювалася ситуація з пожежною охороною міських населених пунктів та промислових об'єктів, спостерігався ріст кількості пожеж. Основна причина доволі частих пожеж на промислових об'єктах та значних збитків, що наносилися ними, виявлялася у безпечності власників фабрик і заводів. На більшості підприємств були відсутні пожежні команди, не було необхідного протипожежного

обладнання. У зв'язку з катастрофічним станом протипожежного захисту великої кількості фабрик і заводів 31 березня 1913 р. виходять “Правила про заходи пожежної безпеки робіт у промислових закладах”. Ними передбачалося обов'язкове створення протипожежних варт, пожежних обозів, організація водопостачання та регламентувалися заходи щодо попередження пожеж.

Важливе значення для економічного розвитку країни мало забезпечення протипожежними заходами залізниць. У зв'язку зі складною ситуацією з протипожежним забезпеченням засобів транспорту з 1 січня 1910 р. на Південній залізниці було введено нове Положення про організацію на шляхах пожежної частини. Згідно Положення, всі 232 станції залізниці мали пожежні обози. Більшість пожежних команд були добровільними, а на великих станціях створювалися ще й спеціальні команди, які займалися охороною головних майстерень [17, 483]. Слід відмітити, що протипожежний захист залізниць Південної України був організований на кращому рівні, ніж підприємств, власники яких у гонитві за прибутками намагалися зекономити на цій справі.

Пожежі у закладах з масовим перебуванням людей були не рідкістю в Південній Україні. У 1881 р. у м. Єлизаветграді сталася найбільша пожежа за пореформений період. Внаслідок вогняного лиха в цирку за 15 хвилин загинув 301 чоловік [18, 1 – 3]. Загибель людей на пожежах у закладах культури викликала серйозну стурбованість у владних структур губерній та населення. Щоб узагальнити основні заходи попередження пожеж в установах з масовим перебуванням людей, місцевою владою краю видається ціла низка обов'язкових постанов. Типовою серед цих актів є постанова Катеринославської міської думи від 12 липня 1884 р. “Про заходи обережності від пожеж в театрах та цирках”. У приміщеннях закладів культури заборонялося паління тютюну, окрім спеціально визначених місць та зберігання (п. 3-й) легкозаймистих матеріалів. Окремі пункти стосувалися безпечного освітлення залів, сцени та інших помешкань. Декорації, куліси та костюми мали пропитуватися протипожежною речовиною [19, 25 – 28].

У 1913 р. виходить постанова за підписом генерал-губернатора краю “Про протипожежну охорону шкіл”, яка вимагала суворо дотримуватися правил пожежної безпеки, безпечного опалення та освітлення приміщень дитячих закладів тощо [20, 124 – 128]. Загалом слід зауважити, що хоча правова база щодо протипожежного захисту закладів освіти та культури відповідає загальноєвропейським нормам, однак відсутність дієвого контролю за її виконанням зводили нанівець всі намагання законодавців. Безпечність та халатне ставлення власників, зокрема приватних установ, часто призводили до великих пожеж та людських жертв.

Суттєвим чинником, який впливав у пореформений період на зменшення тяжких наслідків пожеж у Південній Україні, стала діяльність підрозділів пожежної охорони. Остаточо законодавче оформлення діяльності професійної пожежної охорони відбулося 17 березня 1853 р., коли МВС

Російської імперії був запроваджений “Нормативний табель складу пожежної частини в містах” та затверджені штати пожежних команд для 461 міста, серед яких і штати пожежних частин для повітових та губернських міст краю [21, 187]. Позитивним наслідком цього документа був той фактор, що штати пожежних команд затверджувалися міністром внутрішніх справ і залежали вже не від високоповажного дозволу, а від кількості населення.

Збільшення кількості пожеж та збитків від них, інтенсивна забудова міст, нечисельність складу поліцейських пожежних команд і настійні домагання громадськості щодо поліпшення організації протипожежного захисту у пореформений період змусили уряд шукати нові форми організації протипожежної охорони поселень. 28 грудня 1860 р. Комітетом міністрів були вироблені основні положення про створення громадських пожежних команд, які складалися із місцевих жителів, що звільнялися від міських повинностей [22, 10]. Формування правового поля діяльності добровільних пожежних товариств та пожежних дружин на Південній Україні розпочалося у 60-х рр. XIX ст. Проте завершився цей процес у 90-х рр., коли 23 січня 1896 р. МВС було затверджено типовий статут міських пожежних товариств, а 5 серпня 1897 р. вийшов аналогічний статут для організації сільських пожежних дружин. Таким чином, на кінець XIX ст. у Південній Україні остаточно сформувалася система пожежної охорони, яка розподілялася на дві частини – професійну та добровільну. Склалися умови, за яких існувала реальна можливість припинення знищення населених пунктів унаслідок вогняного лиха та локалізації пожеж.

У вересні 1907 р. МВС опублікувало тимчасові правила щодо реорганізації громадських пожежних команд, які повинні були повністю замінити поліцейські. Згідно цього документу, утримання та нагляд за діяльністю професійних пожежних команд покладали на органи міського самоврядування. Реорганізація поліцейської пожежної служби, на наш погляд, проходила в рамках підготовки реформи поліції, яка розроблялася з 1906 по 1911 рр. постійною комісією при Міністерстві внутрішніх справ під головуванням товариша міністра О.О. Макарова і була направлена на “європеїзацію” поліції. Цей крок мав позитивні наслідки, оскільки обмежив втручання поліції в дії пожежників при гасінні вогню та почасти припиняв безконтрольне використання вогнеборців на сторонніх роботах.

Правова база пожежної охорони і на початку XX ст. значною мірою залишалася недосконалою і суперечливою. Для розв'язання цієї проблеми в березні 1910 р. III Державна Дума створила комісію по боротьбі з пожежами у складі 23 депутатів, серед яких були представники і від українських губерній. 30 березня 1911 р. у законодавчій палаті Думи був направлений проект документа “Про деякі протипожежні заходи”, розроблений членами комісії й пожежними спеціалістами. В проекті передбачалося утворення цільового протипожежного фонду та створення пожежної охорони в кожному населеному пункті, який нараховував не менше 100 дворів. У 1916

р. комісія на чолі з М.А. Остроградським підготувала два документи – про пожежний Статут і про зміни статей Положення, що стосувалися боротьби з підпалами. Однак подальший розгляд цих документів був припинений у зв'язку з подіями на фронтах Першої світової війни.

У цей період важливого значення набувають завдання забезпечення пожежної безпеки підприємств, що працювали на оборону, надання пільг щодо призову в армію членам добровільних пожежних формувань у містах, де не було професійної пожежної охорони. 24 лютого 1915 р. головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту видає наказ за № 8586, в якому вимагалось “вжити негайних заходів по попередженню від пожеж складів і технічних закладів, особливо на вузлових станціях і у великих містах” [21, 498]. До нагляду за протипожежним станом важливих об'єктів мали залучатися поліцейські частини і на допомогу їм обивателі.

У березні 1915 р. Міністерство торгівлі та промисловості провело спеціальну нараду для обговорення протипожежного стану підприємств воєнно-промислового комплексу. Зокрема на нараді відмічалось, що “незалежно від причин виникнення пожеж, пожежна охорона фабрик і заводів знаходиться у більшості випадків у незадовільному стані”. Практичним наслідком наради стало видання циркуляру МТтаП представникам фабрично-заводської інспекції від 16 березня 1915 р. за № 2600 щодо покладення на них обов'язку по нагляду за протипожежним станом підприємств. Однак якихось суттєвих повноважень вони не отримали і могли лише “вказувати завідуючим відзначені у цьому відношенні недоліки” [22, 39]. Іншим суттєвішим позитивним моментом виходу вказаного циркуляру стала вимога обов'язкового створення на підприємствах пожежних дружин. Це давало можливість якщо не загасити пожежу на початку її виникнення, то хоча б зменшити її поширення до прибуття міської пожежної команди.

На наш погляд, події Першої світової війни певним чином вплинули на початок розв'язання проблеми щодо створення пожежного нагляду та більшої участі держави у формуванні, фінансуванні, підготовці кадрів для професійної пожежної охорони. Однак ця проблема у досліджуваній період так і не знайшла свого остаточного вирішення.

Таким чином, законодавча база щодо організації пожежної безпеки населених пунктів, підприємств, закладів освіти та культури у Південній Україні впродовж другої половини XIX – початку XX ст. залишалася недостатною і суперечливою. Єдиного правового документу, який би визначав загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулював відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності не існувало. Значна кількість законодавчих актів у галузі пожежної охорони нерідко суперечила одна одній та нормативним документам, які регулювали інші сфери права. Особливо на заваді протипожежного розпланування поселень стояла

неузгодженість із питанням недоторканості приватної власності на землю та будівлі.

1. Аксенов С.Г. *Становление и развитие государственной противопожарной службы в России XV – XIX веках: (Историко – правовые аспекты): Автореф. дис... на соиск. учен. степ. к.ю.н.: (12.00.01) / Акад. МВД Рос. Федерации. – М., 1996.*
2. Романов И.Е. *Государственно – правовая деятельность по обеспечению пожарной безопасности в Российской империи в пореформенный период: (Истор. – прав. аспект): Автореф. дис... на соиск. учен. степ. к.ю.н.: (12.00.01) / С.-Петербург. юрид. ин-т. – СПб, 1996.*
3. Трофимов А. *Эпоха большого поджога // Пожарное дело, 1996. – №11; Максимов Н. Береженьє лучіше вороженьє // Пожарное дело. – 1996. – № 5.*
4. Томіленко А.Г. *Державно-правові засади становлення й розвитку пожежної охорони в Україні (друга пол. XIX – початок XX ст.) // Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2003.*
5. Томіленко А.Г. *Кримінальне законодавство в галузі пожежної безпеки та його застосування в Україні в XIX – на початку XX ст. // Наукові праці: Наук.-метод. журнал. – Т. 26. – Вип. 13: Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003.*
6. *Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 313. – Катеринославське губернське жандармське управління. – Оп. 2. – Спр. 2658.*
7. *Устав строительный / Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 12. – Ч. 1.*
8. *Устав пожарный / СЗРИ. – СПб., 1857. – Т. 12. – Ч. 1.*
9. *ЦДАК України. – Ф. 348. – Одеська судова палата. – Оп. 2. – Спр. 8.*
10. Грицак Я.Й. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 1996.*
11. *Устав лесной / СЗРИ. – СПб., 1876. – Т. 8. – Ч. 1.*
12. *Устав лесной / СЗРИ. – СПб., 1908. – Т. 8. – Ч. 1.*
13. *ЦДАК України. – Ф. 442. – Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. – Оп. 770. – Спр. 20 а.*
14. *ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 656. – Спр. 132 д.*
15. *Городовое положение. – СПб.: Тип. В.Грацианского, 1873.*
16. *ЦДАК України. – Ф. 1252. – Штаб-офіцер корпусу жандармів в місті Одесі. – Оп. 633. – Спр. 62.*
17. *ЦДАК України. – Ф. 280. – Київське відділення Київського жандармського поліцейського управління записниць. – Оп. 1. – Спр. 19.*
18. *ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 36. – Спр. 169.*
19. *ЦДАК України. – Ф. 707. – Управління Київського учбового округу. – Оп. 256. – Спр. 263.*
20. *ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 656. – Спр. 195.*
21. *ЦДАК України. – Ф. 574. – Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії. – Оп. 1. – Спр. 1739.*
22. *ЦДАК України. – Ф. 385. – Одеське жандармське управління. – Оп. 1. – Спр. 161.*

І.В. Десятніков

СТРУКТУРА НАЙМАНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РОБІТНИКІВ УКРАЇНИ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Характерною рисою розвитку ринкових відносин у сільському господарстві України кінця XIX – початку XX ст. було використання поміщицькими та